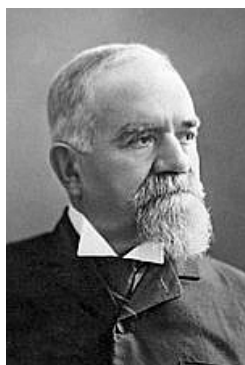

ANIVERSARE TITU MAIORESCU 175 DE ANI DE LA NAȘTERE

TITU MAIORESCU – LOGICIANUL. ÎNTRE TRADIȚIE ȘI ACTUALITATE

ALEXANDRU SURDU

Titu Maiorescu as a Logician. Between Tradition and Modernity. Even since youth, Titu Maiorescu had an interest in logic. Maiorescu wrote an elementary manual of logic and he was also professor of logic. In 1876 he published a remarkable work (*Logica*), which decisively influenced the whole later development of Romanian logic, and especially the works of his disciples: P.P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, Ion Petrovici and Mircea Florian.

Keywords: logic, T. Maiorescu, P.P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, Ion Petrovici, Mircea Florian, priority, performance, tradition.

Răspunzând unei necesități care s-a făcut vădită în toate marile culturi, în fazele de constituire ale acestora – necesitatea ordinii raționale, necesitatea logicii –, Titu Maiorescu a fost preocupat în mod consecvent, începând cu anii de liceu și sfârșind cu ultimele prelegeri ținute la Universitatea din București, de însușirea și apoi de predarea prin cursuri și popularizarea prin conferințe a cunoștințelor de logică. „Logica, își notează Maiorescu în 1857, m-a adus să năzuiesc spre cea mai bună formă a cugetării, spre o exprimare fără greșeli, concisă, adevărată, spre evitarea acelor cuvinte umflate și goale, pe care în tinerețe ești atât de înclinat să le întrebuințezi; ea mi-a insuflat mai întâi cu adevărat dragostea pentru o direcție spirituală de care niciodată nu mă voi despărți”. Și, într-adevăr, angajamentul a fost respectat de către Maiorescu în mod exemplar.

Cercetări filosofico-psiologice, anul VII, nr. 2, p. 9-14, București, 2015

În cursul aceluiași an, el începe „prelucrarea în românește” a logicii lui Herbart și încearcă o sistematizare a prelegerilor de logică ale profesorului Hermann Suttner de la „Theresianum” din Viena. Ambițiosul licean nu se mărginește însă la aceste activități. În anul următor, la Brașov, el încearcă o primă redactare personală a unui manual de logică, destinat unor colegi de liceu. Bucurându-se de succes, Maiorescu se adresează profesorului Robert Zimmermann din Praga, căruia îi scrie de intenția elaborării unui *Compendiu de logică* pentru liceele din Austria. Una dintre formele acestui *Compendiu*, intitulată *Grundzüge der Logik für Gymnasien*, s-a păstrat (vezi traducerea românească din Titu Maiorescu, *Scrieri de logică*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1988). Este vorba de prima parte (logica elementară) a unui manual de logică tradițională, conceput în spiritul vremii. Sursele de informații declarate ale autorului sunt: Herbart, Drobisch și Suttner. Cu excepția câtorva inexactități și deficiențe (mai ales de notație), lucrarea lui Maiorescu este, într-adevăr, mai coerentă, mai sistematică și mult mai concisă decât lucrările primilor doi filosofi. Nu trebuie uitat însă că acestea nu erau manuale, iar autorii lor aveau contribuții originale în acest domeniu, ceea ce Maiorescu nu va pretinde ca atare niciodată. Important este faptul că în mintea tânărului Maiorescu se naște ideea elaborării unui manual exemplar de logică și convingerea că el ar putea, chiar cu mijloacele de care dispunea atunci, să-l realizeze. Cu alte cuvinte, că ar putea să transforme disciplina rigidă a logicii într-o materie accesibilă și agreabilă pentru un public larg de cititori. Aceasta, având ca motivație utilitatea acestei discipline. Obiectivul lui Maiorescu era deci, în primul rând, unul de natură pedagogică.

Același lucru este valabil și despre prima lucrare publicată a lui Maiorescu, *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form* (Berlin, 1861), de data aceasta fiind mai pregnant aspectul popularizării decât cel al instruirii sistematice. Pe linia popularizării se vor înscrie și numeroasele sale conferințe pe teme de filosofie, psihologie și logică.

În anul 1863, la Universitatea din Iași, Maiorescu ține primele *Prelegeri de logică* (păstrate în forma unor *Note*, din manuscrisele lui Constantin Erbiceanu, publicate în Titu Maiorescu, *Scrieri de logică*, ed. citată). Prelegerile respective dovedesc, în ciuda perioadei scurte care trecuse de la prima încercare de manual, că autorul își schimbă o parte din concepții – lucru observabil din chiar structura noii sale „logici” –, dar că acum acorda o și mai mare importanță acestei discipline. Dacă în 1858 definea logica în manieră herbartiană, în *Prelegeri* Maiorescu o consideră ca „propedeutică” și „metodologie” a filosofiei. „Logica este știința care ne învață regulile contradicțiunii și ale identității”, ea având și un rol persuaziv: „... este arta de a ne deprinde a convinge pe cineva, vasăzică a purcede de la niște reguli stabile în capul nostru și apoi a ajunge pe același tărâm să ieșim la aceeași concluziune”.

Prelegerile de logică, ținute la Iași (1863–1872) s-au bucurat de o mare audiență, la ele participând și studenții de la alte facultăți. Același lucru s-a petrecut și la Universitatea din București (1874–1875). Este momentul în care Maiorescu revine asupra proiectului de manual din prima tinerețe, concretizat în forma *Logicii* din 1876. O logică din care lipsește *metodologia*.

Logica din 1876 diferă mult de manualul inițial și dovedește, de data aceasta, cunoștințele multiple ale autorului; parcurgerea principalelor lucrări de logică tradițio-

nală, dar și de istoria logicii. Lucrarea a fost bine primită și a avut un mare succes, în ciuda unor critici venite din partea lui G. Zotu. Acesta, urmărind indicațiile bibliografice ale lui Maiorescu pentru fiecare paragraf al lucrării, a comparat câteva paragrafe din partea introductivă cu locurile indicate de Maiorescu din logica lui J. St. Mill, constatând, cum era și firesc, că ele erau inspirate din lucrarea lui Mill. Urmând același procedeu, cum au făcut-o ulterior și alți cercetători (ca Mircea Florian), au fost depistate cu exactitate și celelalte surse de inspirație. Concluzia lui Zotu (învinuirea de plagiat) a fost combătută cu multă competență și inspirație de către Mihai Eminescu și apoi de Slavici, ceea ce a stârnit un și mai mare interes pentru *Logica* lui Maiorescu. Cu această ocazie a rămas stabilit faptul, uitat ulterior de către unii exegeți (în speță I. Brucăr), că *Logica* lui Maiorescu este un manual a cărui originalitate nu constă în materia expusă, ci în modalitatea expunerii. Fără să urmărească strict sursele de inspirație, Brucăr ajunge să-i atribuie lui Maiorescu idei pe care Maiorescu însuși le recunoaște a fi împrumutate.

În forma respectivă, *Logica* din 1876 a circulat aproape un deceniu ca singurul manual de logică românească, fiind citit cu mult interes atât de liceeni cât și de către studenți. Popularitatea lui l-a determinat pe Maiorescu să lucreze în continuare la metodologie și să publice în 1887, deci după trei decenii, manualul exemplar de logică la care visase. Ceea ce n-au observat exegeții este faptul că Maiorescu a schimbat cu această ocazie și structura *Logicii elementare*, concepută în 1876 în două părți (teoria judecăților și teoria silogismelor). Necesitățile metodologiei l-au obligat pe Maiorescu să trateze, de data aceasta ca parte separată, teoria noțiunilor. În plus, Maiorescu a operat schimbări și în edițiile ulterioare, până la ediția a V-a din 1898. Ediția a VIII-a, îngrijită de I. Brucăr, a apărut în 1940, iar ultima, reprodusă după ediția a V-a, în 1988 (vezi *Scrierile de logică* citate).

Spre deosebire de reprezentanții Școlii Ardelene, și chiar de principele Dimitrie Cantemir (care a scris și el în tinerețe un manual de logică), lui Titu Maiorescu i-a reușit performanța de a familiariza publicul intelectual românesc cu rigoarea logicii, performanța de a deschide un viitor raționalist al filosofiei și al culturii noastre. Discipolii săi direcți, maiorescienii P.P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru și Ioan Petrovici, predau la rândul lor logica și publică lucrări în acest domeniu. Aceași linie a fost urmată de Mircea Florian.

P.P. Negulescu a predat *Lecții de logică* la Iași. Punctul de vedere general asupra logicii corespunde mai mult primei ediții din *Logica* lui Maiorescu, respectiv acordării de prioritate actului judicativ, căruia îi este subordonată teoria noțiunilor. Structura *Lecțiilor* sale rămâne însă fidelă ediției a II-a a *Logicii* lui Maiorescu. Un semn distinctiv, tot pe linie maioresciană, îl constituie critica teoriei cuantificării predicatului a lui Hamilton.

C. Rădulescu-Motru a ținut cursuri de logică, publicate ulterior sub titlul, tot de gen manual, *Lecții de logică* (1943). La el se face mai vădită tendința psihologistă, combătută în tinerețe de Maiorescu, ca și adversitatea împotriva formalismului și încercarea de reconciliere a logicii cu științele vremii.

Ioan Petrovici poate fi considerat primul nostru logician de profesie, având însă și preocupări de istoria filosofiei și proiecte de filosofie sistematică. El a scris lucrări de logică consacrate unor capitole ale logicii tradiționale (noțiunea, analiza, judecățile

singulare, ipoteza etc.), fiind, pe această linie, inițiatorul studiilor, al cercetărilor propriu-zise de logică. Pe linie tradițional-clasicistă, Petrovici se înscrie ca adversar al tendințelor nominaliste moderne în logica formală și este adeptul aprofundării metodologiei în direcția aplicațiilor științifice.

În culegerea de studii *Probleme de logică* (București, 1911), Petrovici își expune câteva idei originale care merită să fie reamintite pentru faptul cert că, ulterior, în special după al doilea război mondial, au fost dezbătute frecvent în logica occidentală. Este vorba, în primul rând, de interesul lui pentru ceea ce se numește astăzi „teoria modalității” sau „logica modală”, tratată extensiv abia în ultimele decenii. În studiul său *Asupra judecăților problematice* el observă că raporturile cantitative dintre propozițiile problematice nu respectă regulile clasice ale „pătratului logic”. Judecata particulară problematică implică universală problematică, fiindcă ceea ce este posibil pentru unii este posibil și pentru oricare, pe când ceea ce au efectiv doar unii nu pot avea toți. Interpretarea este remarcabilă pentru faptul că pune în corelație aspectele modale ale judecății cu cele calitative și cantitative, ceea ce îi permite să opereze cu distincțiile enunțate și la nivel silogistic. Or, în această situație, Petrovici constată că în figura a III-a, a cărei concluzie trebuie să fie întotdeauna particulară, poate să apară, în cazul judecăților problematice, moduri cu concluzie universală, deci altele decât cele tradiționale. Dar problema altor moduri valabile decât cele tradiționale apare în logica occidentală modernă abia prin anii '50 (A. Menne, *Logik und Existenz*, Meisenheim, 1954).

O altă problemă, considerată de către Jan Łukasiewicz ca fundamentală pentru interpretarea modernă a silogisticii, o constituie problema termenilor singulari (*Aristotle's syllogistic from the standpoint of modern formal logic*, Oxford, 1951). În studiul *Judecățile singulare* din aceeași culegere, Petrovici ajunge la concluzia că judecățile cu termeni singulari nu pot fi echivalente cu cele universale sau particulare. Făcând din nou referință la silogistică, el consideră că în figura a III-a modurile cu premise singulare și concluzie singulară determină acceptarea singularelor din premise universale (căci din două particulare nu se poate conchide) și totodată acceptarea singularei din concluzie ca particulară, căci în figura a III-a concluzia trebuie să fie particulară. Petrovici rezolvă această situație paradoxală prin împărțirea judecăților singulare în judecăți care au ca subiect un nume propriu și judecăți cu subiect nedeterminat. Sunt și alte probleme studiate de Petrovici, ca cele referitoare la polisilogisme, la metoda inductivă, la ipoteză și analogie, care nu și-au pierdut nici astăzi din interes.

Există însă idei ale logicianului român care, într-o formă sau alta, au apărut în mod explicit în logica occidentală cu mult în urma elaborării și publicării lor de către Ioan Petrovici. Din păcate, apariția în limba română n-a facilitat cunoașterea lor în lumea științifică a vremii. Petrovici însuși, referindu-se la această situație, în ediția a II-a a *Teoriei noțiunilor* (București, 1924) constată doar faptul că a avut șansa de a emite „pentru întâia oară idei, pe care mai târziu, în mod independent, să le formuleze și alții, cu mai mare răsunet, folosindu-se între altele de-o limbă mai cunoscută”. Este vorba de lucrarea lui Ed. Goblot, *Traité de logique* (Paris, 1920), la a cărei apariție Petre Andrei semnaleză faptul că teza autorului francez este că raportul dintre sfera și conținutul unei noțiuni n-ar fi întotdeauna invers proporțional, cum se consideră de regulă, ci se poate ca sfera să crească sau să descrească odată cu conținutul, în cazul în care acesta

este considerat dinamic, ca un gen care se actualizează într-o sumă de specii. (Vezi recenzia lui P. Andrei, din „Viața Românească”, XII, nr. 10, 1920, p. 642–643). În prefața la lucrarea amintită, semnată de Boutroux, se specifică faptul că interpretarea lui Goblot este de mare importanță și merită să fie evidențiată. „Dar, continuă Petre Andrei, aceeași concepție cu exemple asemănătoare o găsim și la dl. I. Petrovici, profesor la Universitatea din Iași. Într-adevăr, încă de acum 10 ani D-sa susținea, la cursul de logică, că sfera și conținutul unei noțiuni pot crește sau scădea amândouă. Dl. Petrovici a publicat studiul său înaintea lui Goblot. Nu ne gândim desigur la posibilitatea vreunei influențe, căci Goblot nu a avut cunoștință de studiul d-lui Petrovici. Este însă o plăcută întâlnire în cugetare, așa cum a fost la Xenopol și la Rickert și cum vor mai fi fiind și altele.” „Am remarcat această întâlnire, conchide P. Andrei, căci și la noi se pot scrie multe lucruri bune, dar faptul că limba noastră nu e cunoscută în străinătate contribuie să lase în urmă idei care, scrise într-o limbă apuseană, nu trec neobservate. Dacă mai adăugăm la aceasta și xenofilia științifică, atunci înțelegem de ce se depreciază tot ceea ce e produs al gândirii noastre” (*Loc. cit.*).

Ceea ce semnaleză P. Andrei este deci un caz de prioritate românească în domeniul logicii. Etapei de sincronism cultural cu Occidentul i-a urmat în mod firesc apariția fenomenelor de protocronism cultural.

S-ar putea considera totuși că este vorba de o simplă întâmplare. Dar lucrările lui Petrovici abundă în idei originale. O parte dintre acestea pot fi apreciate abia în zilele noastre. Anton Dumitru (*Istoria logicii*, București, 1969, p. 917) semnaleză, tot în domeniul logicii, o altă prioritate, care îi revine cu certitudine lui Ioan Petrovici. Este vorba de definirea logicii, ca știință a gândirii, în funcție de obiectul gândit (*Teoria noțiunilor*, p. 12). Aceeași idee o susține după 26 de ani filosoful F. Gonseth (*La logique en tant que physique de l'objet quelconque*, în „Actes du Congrès international de philosophie scientifique”, VI, Paris, 1936).

Tot Anton Dumitru (*op. cit.*, p. 922) remarcă faptul că studiul lui I. Petrovici *L'idée de Néant* (comunicare ținută la Academia Franceză), publicat în limba franceză, a avut o altă soartă, fiind apreciat de la început, ca și ulterior. El este amplu citat în lucrarea lui A. Marc, *La dialectique de l'affirmation*, Paris, 1952.

Trebuie subliniat faptul că studiile de logică ale lui Ioan Petrovici sunt bine documentate. El utilizează citate ample și, de regulă, face un întreg istoric al problemelor pe care le abordează, confruntându-și în permanență ideile personale cu cele curente din literatura de specialitate. Aceasta nu-l împiedică însă să adopte, de cele mai multe ori, o poziție critică. Este cazul cunoscutei critici la adresa pozitivismului (*Logica și Auguste Comte*, în „Convorbiri literare”, nr. 7–11, 1914), în care militează pentru acordarea unui rol privilegiat al logicii în ierarhia științelor. Dezvoltarea ulterioară a logicii și importanța ei actuală pentru fundamentele științelor dovedesc pe deplin faptul că Ioan Petrovici a avut dreptate și în această privință.

Cu Mircea Florian ne apropiem de zilele noastre, dimensiunile gândirii sale nefiind încă pe deplin valorificate. Făcând abstracție de lucrarea sa *Reforma logiceii* (1942), apărută în condițiile războiului, menționăm importanta lui traducere din Aristotel (*Organon*, vol. I–IV, 1957–1963), însoțită de ample note și studii introductive, după care se învață logica Stagiritului până în zilele noastre.

Mircea Florian a păstrat tradiția maioreșciană, continuată apoi de logicieni clasiști ca Florea Țuțugan, Dan Bădărău, Petre Botezatu și Ion Didilescu. Contribuțiile lui Florea Țuțugan din domeniul silogisticii clasice, între altele „de a fi stabilit existența unor moduri silogistice valabile, altele decât cele ale logicii clasice, și, în strânsă legătură cu aceasta, de a fi dovedit nevalabilitatea unora dintre cele mai importante legi ale silogisticii clasice (a legii că din două premise negative nu se poate scoate o concluzie valabilă, a legii că termenul mediu trebuie să fie distribuit cel puțin într-una din premise, a legilor speciale ale silogismului)” (Florea Țuțugan, *Silogistica judecăților de predicăție*, 1957, p. 3), au avut, din păcate, aceeași soartă ca și contribuțiile originale ale lui Ioan Petrovici. Cu toate că Florea Țuțugan le semnalează încă din 1943 în „Revista de filosofie”, ele sunt atribuite filosofului german Albert Menne, care le-a comunicat la Congresul Internațional de Filosofie din 1953.

Tradiția clasicistă în logica românească, de sorginte maioreșciană, dublată de numeroase studii de istoria logicii clasice, a cunoscut o revigorare remarcabilă în anii de funcționare a Centrului de logică al Academiei (1964–1975), alături de celelalte orientări, de logică simbolică și teoria logicii, dovedind în permanență faptul că cercetările în această direcție, a gândirii naturale, a gândirii științifice elementare, efective și în artă, și în comportamentul interuman în genere, nu numai că sunt mereu actuale, dar sunt încă departe de a epuiza domeniul de investigație.

Perspectiva reînființării Centrului de logică va dovedi, dacă mai este nevoie, acest lucru.

În plus, în noile condiții de reformare a învățământului liceal românesc, de reintroducere a unor discipline ca psihologia, etica, estetica și logica, se pune din nou problema elaborării unui manual de logică. Un manual care trebuie să se adreseze elevilor de liceu. Or, aceștia sunt în faza educației gândirii, când ar trebui să năzuiască, în termenii tânărului Maiorescu, „... spre cea mai bună formare a cugetării, spre o exprimare fără greșeli, concisă, adevărată, spre evitarea acelor cuvinte umflăte și goale, pe care în tinerețe ești atât de înclinat să le întrebuințezi”.

Logica a făcut, firește, mulți pași înainte, au fost descoperite noi domenii de investigație, dar gândirea naturală a rămas aceeași. Oamenii gândesc cu noțiuni și judecăți pe care le exprimă în cuvinte. Ei trebuie să-și definească termenii, să facă analize și sinteze, să-și clasifice și sistematizeze cunoștințele, să poată trage o concluzie sau să respingă o afirmație greșită și multe altele, care sunt toate concretizări ale formelor și operațiilor obișnuite din logica tradițională.

Poate că niciodată după Al Doilea Război Mondial, Titu Maiorescu – logicianul n-a fost mai actual decât în zilele noastre, prin propria sa lecție de logică, ca și prin tradiția logicii clasice, pe care nu numai că n-au învățat-o încă liceenii, dar pe care, dacă au știut-o cândva, au început s-o uite și oamenii de cultură.